DOI 10.33190/0027-2833-338-2024-5-002

Олександр СКОПНЕНКО

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: samarivskyj@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-6814-5041

НОМІНАЦІЯ *ШАГ* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: АКТУАЛІЗАЦІЯ, РЕІНТЕРПРЕТАЦІЯ, СПОЛУЧУВАНІСТЬ, ЕТИМОЛОГІЯ[1]

У статті розглянуто функціонування номінації грошової одиниці *шаг* в українській мові нового періоду. На матеріалі художніх, діалектних, історичних і фольклорних текстів показано, що назва *шаг* на початку XIX ст. позначала конкретну монету, а пізніше — будь-яку малу кількість грошей. Констатовано, що лексема *шаг* належить до староукраїнської спадщини, яка збереглася в новій українській літературній мові. Більшість етимологічних джерел наполягає на українському походженні досліджуваної назви. До початку XX ст. лексема *шаг* пасивізувалася, проте завдяки своїй високій частотності в попередній період пройшла процес фразеологізації і стала елементом багатьох фразем, які активно вживані в сучасній українській літературній мові. Номінацію *шаг* для позначення сотої частини гривні вперше закріпив «Закон про грошову одиницю, биття монети та друк кредитових державних білетів», який ухвалила Мала Рада УНР 1 березня 1918 р. Після поразки Української революції 1917–1921 рр. назва *шаг* перейшла до категорії історизмів. З відновленням незалежності України 1991 р. розпочався новий етап актуалізації найменування *шаг*. Під час запровадження в обіг національної грошової одиниці *гривні* 1996 р. з'явилася ідея повернути найменування *шаг* для номінації української розмінної монети. Проте в той час соту фракцію *гривні* назвали *копійкою* — давнім запозиченням з російської мови.

Національний банк України 2 вересня 2024 р. ініціював заміну назви розмінної монети *копійка* на *шаг*. Почався новий процес актуалізації та реінтерпретації найменування *шаг* в українській мові.

Ключові слова: українська мова, семантика, номінація, лексика, фраземіка, кодифікація, нумізматика.

---

[1] В основу статті покладено нашу доповідь, виголошену 16 вересня 2024 р. на І міжнародній щорічній конференції «Money & Banking: гроші та банки в історії Європи», організатором якої виступив Національний банк України.

Цитування: Скопненко О. Номінація шаг в українській мові: актуалізація, реінтерпретація, сполучуваність, етимологія. Мовознавство. 2024. № 5.С. 25–43. https://doi. org/10.33190/0027-2833-338-2024-5-002
Citation: Skopnenko O. (2024). Nominatsiia shah v ukrainskii movi: aktualizatsiia, reinterpretatsiia, spoluchuvanist, etymolohiia [Nomination of shah in the Ukrainian language: its actualization, reinterpretation, combinability, and etymology]. Movoznavstvo, (5), 25–43. [In Ukrainian]. https://doi.org/10.33190/0027-2833-338-2024-5-002
Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Відповідно до постулатів лінгвосеміотики слово виконує кілька функцій: сигніфікативну (узагальнює), номінативну (позначає, дає назву), комунікативну (повідомляє певну інформацію) та прагматичну (передає переживання, ставлення мовця до позначуваного). Уміння виокремлювати всі ці шари у функційній структурі слова залежить від глибини володіння певною мовою, а також від рівня знань історії конкретної лексичної одиниці та особливостей її валентності. І якщо названі перші три функції (узагальнення, називання, передавання інформації) на певному синхронному зрізі носії мови можуть приблизно однаково використовувати, то лінгвопрагматика цілком залежить від фонової інформації [2], якою володіє окремий носій або суспільна страта. Проте саме через прагматику носії мови передають своє розуміння семіотичної природи мовного знака. Обсяг семіотичного наповнення назви залежить від глибини й широти приступності власне мовознавчих знань про історію функціонування, внутрішню форму й структуру певної номінації. Інакше кажучи, символізація назви відбувається завдяки місцю й ролі лексичної одиниці в загальному контексті національної лінгвокультури. «Знак виконує завдання на перетині природи і культури» [Ділі : 15]. Перефразувавши вислів Дж. Ділі, можна сказати, що назва функціонує на перетині кількох культур: мовної, національної пам'яті, світоглядної, релігійної, політичної, економічної тощо, у широкому розумінні — у координатах національної культури. При цьому на пізніших синхронних зрізах позамовні чинники виникнення певної номінації, коли вже втрачено прозору внутрішню форму слова або відбулася деетимологізація одиниці, можуть відігравати нерелевантну роль у прагматиці[3]. За словами Ф. С. Бацевича, «суб'єктивний чинник у мові, який, крім осіб адресанта, адресата і зв'язків між ними, охоплює й інші фактори, пов'язані з виявом суб'єктивності в мові: конотативні складники лексичних і граматичних засобів, що сформувалися під впливом особистісних чинників спілкування; регістри, тональність і атмосфера спілкування; умови успішності дискурсів, мовленнєвих жанрів і мовленнєвих актів, точки зору учасників» [Бацевич : 12]. Це означає, що символізація та синхронічна епідигматика назви залежать не так від походження певної одиниці, як від її ролі й місця в загальній структурі лінгвокультури, детермінованої позамов-

[2] Фонова інформація — це відбиті в мовних одиницях соціокультурні знання, властиві певному етносові (нації), про реалії, що супроводжують існування цього етнічного (національного) колективу. Під реаліями в перекладознавстві розуміють не тільки предмети побуту, страви національної кухні, традиційну народну музику, фольклорні й літературні образи, культурно марковані матеріальні предмети минулого й сьогодення, особливості природного навколишнього середовища, у якому існує етнос, важливі історичні факти й т. ін., а передусім найменування цих предметів, явищ і процесів, що в сукупності й творять особливий фонд номінацій конкретної лінгвокультури.

[3] Пор.: «Оскільки розуміння "внутрішньої форми" слова (знака) може затиратися, то актуальною є потреба його перманентного поновлювання й реінтерпретації» [Карась : 9]. Проте «перманентне поновлення й реінтерпретація» внутрішньої форми слова може відбутися не саме по собі, а тільки в межах практики, що склалася в певному мовному колективі та залежить від традиції поширення фонової інформації. Якщо взяти до уваги, що наприкінці XX – на початку XXI ст. в Україні загалом відбувся перехід від традиційної культури до суспільства масової культури, то завдання «реінтерпретації» лягає на плечі мовознавців і речників інших галузей гуманітаристики. При цьому на процеси номінації активно впливають урядові (політичні) регулятори, позиція яких мотивована позамовними чинниками, але часто базована на мовознавчій аргументації. Механізми «фольклорної реінтерпретації» сходять зі сцени.

ними чинниками. З другого боку, саме від розгалуження семантичної структури та епідигматичних зв'язків слова залежить його деривaційна потужність. Крім того, актуалізацію та реінтерпретацію слова в конкретній мовній культурі треба також розглядати крізь призму внормування та кодифікації, адже, у ґрунті речі, роль і місце слова в унормувальних і кодифікаційних процесах визначають його частотність і сполучуваність.

Виявом реінтерпретації номінацій у межах процесів деколонізації стала ініціатива Національного банку України (далі — НБУ) із заміни назви сотої частини гривні. 2 вересня 2024 р. Голова А. Пишний заявив:

> «Ми дійшли беззаперечного висновку, що така назва для розмінної монети як "копійка" фактично є символом московської окупації. Сьогодні український народ повертає собі все, що було несправедливо в нього вкрадене та понівечене кремлівськими наративами. Саме час відновити справедливість і для грошової системи, очистити монетарний суверенітет від щонайменшої спорідненості з будь-чим московським. Ми маємо своє, питомо українське, слово для визначення дрібних монет — це слово "шаг"» [Відновлення…].

1. Номінації грошових одиниць у лексичній і фраземній підсистемах української мови

Найменування грошових одиниць належать до тих реалій, які порівняно довго зберігають первісний обсяг семантики, а в певний період набувають символічного значення, адже номінація монет і банкнот є однією з ознак державного суверенітету, що обов'язково спирається на структури національної пам'яті. Проте це не означає, що звуження або розширення значення назв грошових одиниць (або наступна номінативна деривація) — це рідкісне мовне явище. Досить лише вказати на латинське джерело походження множинного іменника *гроші*, який, за «Словником староукраїнської мови XIV–XV ст.», уже засвідчений 1401 р. (ССУМ, 1 : 266), а вихідна номінація *грошъ*, відома з XIV ст., перейнята через польське посередництво зі старочеської або давньоверхньонімецької (ЕСУМ, 1 : 599). Аналогічний приклад можна навести й на матеріалі інших мов, зокрема польської, у якій лексема праслов'янського походження *pieniądz* 'гроші' похідна від давньоверхньонімецьких форм *pfenning/pfending*, які зрештою зводять до латинського етимона *pondus* 'вага, тягар' (SEJP : 429). Принагідно можна зауважити, що засвідчені в староукраїнській мові споріднені форми **пѣнѣзь**, **пѣнязь**, **пѣнѧзь**, **пинѧзь**, **PENIAZ, PENIEZ** (ССУМ, 2 : 132), похідні від старослов'янської номінації **пѣнѧзь** 'монета' (ЕСУМ, 4 : 336), не були успадковані лексичною підсистемою нової української мови.

Формування системи найменувань грошових одиниць української мови відбиває інтенсивність економічних зв'язків України та інших країн світу [див. також: Охріменко]. Якщо лишити поза увагою номінації-історизми та номінації-екзотизми, то в активному фонді сучасної української літературної мови буде близько десятка найменувань грошових одиниць, як-от: *гривня*, *копійка*, *долар*, *цент*, *євро*, *євроцент*, *злотий*, *рубль*, *білоруський рубль*, *юань*, *крона*, *ліра*, *лея*, *форинт*. При цьому треба мати на увазі, що НБУ встановлює офіційний курс гривні до 32 іноземних валют (дані на 2 листоп. 2024 р.) (НБУ ОК), і в перелікові фінансового регулятора біля іменника-номінації найчастіше подане означення, яким рідко послуговуються в нефаховому спілкуванні. Наприклад, в офіційних документах НБУ номінація *долар* завжди має означення *австралійський* (*канадський*, *новозеландський*, *сінгапурський*, *США*), яким у розмовно-побутовому стилі носії української

мови майже не користуються, оскільки в економічному житті сучасної України, крім національної валюти, найпомітнішу роль відіграють лише валюти США та ЄС. Тому в сучасному узусі найменування *долар* завжди означає *долар США*. Схожа схема номінації діє й щодо *рубля*: в офіційних документах НБУ *рубль* може бути *російським* або *білоруським*, але в побутовому мовленні вживана без означення назва *рубль* — це завжди номінація російської валюти. І в офіційному, і в усному розмовно-побутовому вжитку (поза спільнотами нумізматів і боністів) нам не вдалося зафіксувати вживання номінації *рубль* на позначення квазівалюти т. зв. Наддністрянської (Придністровської) Молдавської Республіки — сепаратистського утворення на лівобережжі Республіки Молдова. Можливо, у прикордонних місцевостях України використовують цю номінацію, але такий ужиток варто кваліфікувати як локальне явище.

З початку 1990-х рр. в українській мові відбулося звуження використання найменування *карбованець*, яким в Україні тривалий час позначали *російський рубль*. У «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського та С. Недільського (1886) українську лексему *карбованець* передано німецьким відповідником *Silberrubel* (СЖ I : 335), букв. ʻсрібний рубль’. «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (1907–1909) у вокабулі *карбованець* подає російський переклад з розлогим коментарем: «Рубль — первоначально серебряный, затем всякий» (Грінч., 2 : 221). Упродовж радянського періоду в офіційному вжитку російська лексема *рубль* здебільшого завжди була перекладена українським відповідником *карбованець*. Тлумачні й перекладні російсько-українські словники кінця ХХ – початку ХХІ ст. у вокабулах *рубль* (*карбованець*) український відповідник *карбованець* подають із семантичними або стилістичними ремарками. Скажімо, «Російсько-український словник» за ред. В. В. Жайворонка (2003) лексему *карбованець* у вокабулі *рубль* супроводить ремаркою *історизм* (РУСЖ : 1053). «Словник української мови» у 20 т. іменник *карбованець* витлумачує дефініцією «1. Українська назва грошової одиниці (рубля), яка існувала в дореволюційній Росії та в СРСР, що дорівнювала 100 копійкам. 2. Грошова одиниця України, що була в обігу до введення гривні в 1996 р.» (СУМ-20). У щойно згаданому тлумачному словникові у вокабулі немає жодної згадки про те, що номінацію *карбованець* використовували для позначення офіційної валюти УНР та Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Маємо вагомі підстави припускати, що саме під час гетьманату П. Скоропадського українізм *карбованец* закріпився в масовій свідомості носіїв російської мови як позначення української грошової одиниці, хоч згадана лексема в такій формі була засвідчена в деяких діалектних системах на території Росії (СРНГ : 81). Проте встановити простір поширення одиниці *карбованец* за «Словником російських народних говорів» (1965) неможливо, оскільки видання подає інформацію про вживання лексеми досить плутано, не диференціюючи діалектних систем за мовною ознакою. Говірки Курщини, Західної Брянщини або «Новоросії», у яких засвідчено *карбованец*, можуть бути власне українськими, а Смоленщини — білоруськими або й перехідними. Тому питання, чи була вживана лексема *карбованец* у власне російських говірках, залишається відкритим. У сучасному нумізматичному й боністичному середовищі номінацію *карбованець* використовують лише щодо грошових одиниць УНР, Української Держави та доби німецької окупації під час Другої світової війни — т. зв. *карбованців Рейхкомісаріату Україна* (нім. *Karbowanez Zentralnotenbank Ukraine*). Для називання грошової одиниці України періоду 1992–1996 рр. у нумізматиці й боністиці використовують іменник *купонокарбованець*, що

поданий як окрема вокабула в «Словникові української мови» у 20 т. без відсилання до статті *карбованець*. Отже, у межах «Словника української мови» у 20 т. не вдається простежити, що номінації *карбованець* і *купонокарбованець* — це абсолютні дублети для позначення грошової одиниці України 1992–1996 рр.

У словникові за ред. В. В. Жайворонка в українській мові як розмовні відповідники до іменника *карбованець* зафіксовані одиниці *рубéль* і (рідше) *рубль* (РУСЖ : 1053), але в цьому кодексі немає інформації щодо побутування української лексеми *руб*, яка відома з різних діалектних записів і художньої літератури. Доречно форму *руб* кваліфікувати не як діалектну, а розмовну. Пор.: «— *Руб* поставиш, два візьмеш! Налітай! Налітай!» (Остап Вишня. Ярмарок. Антологія українського оповідання. Київ, 1960, т. 3, с. 160)[4].

Перехід назв грошових одиниць з категорії повнозначних лексем в елементи фразем — переконливий доказ тривалості функціонування цих номінацій в українській мові. Власне, саме наявність у складі фраземіки й робить номінацію грошових одиниць важливою частиною мовної картини світу в новий період розвитку української мови, без цих назв неможливо зрозуміти текстів вітчизняної класичної художньої літератури та й сучасної публіцистики. З кількох десятків номінацій грошових одиниць, що функціонували на території наших етнічних земель, у фраземному фонді сучасної української літературної мови закріпилося лише шість: *гріш*, *карбованець*, *копійка* (*копієчка*), *п'ятак*, *шаг* і *шеляг*. Компоненти *рубль* (розмовні форми *рубель*, *руб*), *гривеник* відомі у складі застарілих і діалектних фразем і паремій, *злотий*, *осьмак*, *полушка* — тільки в застарілих пареміях[5]. Парадоксально, але у вітчизняному академічному словникарстві не фразеографовано одиниць з компонентами *гривня* (розм. *гривняк*), *долар* і *євро*, незважаючи на активне функціонування цих назв у мовленні українців наприкінці XX — на початку XXI ст. Це треба пояснювати не лише тим, що словникарі не встигають фіксувати мовних змін, а передусім тим, що фраземіка дуже повільно породжує нові одиниці. Крім того, саме завдяки фраземіці відбувається консервація застарілих номінацій. Для того щоб утворилася нова фразема, треба пройти процес фразеологізації вільного словосполучення впродовж кількох поколінь. Скажімо, між номінацією *грошъ* та похідним від неї компонентом *гріш* у складі фразем сучасної української літературної мови відстань у кілька століть.

---

[4] Щоправда, наведений фрагмент з оповідання Остапа Вишні «Ярмарок» у різних виданнях подано неоднаково. Якщо в процитованій «Антології українського оповідання» 1960 р. речення цілком оформлене за допомогою засобів української мови, то у «Творах» у 7 т. (1964), а також інших численних перевиданнях, речення має ознаки інтерференційного російського впливу: «— *Руб* поставиш, два *возмьош*! Налітай! Налітай!» (Остап Вишня. Ярмарок. Твори : в 7 т. Київ, 1964, т. 3, с. 200). Проте в багатьох виданнях речення оформлене за зразком «Антології українського оповідання» без ознак інтерференції. Нині важко сказати, який із двох варіантів став частиною літературного канону. Таке неоднакове оформлення текстів Остапа Вишні свідчить не лише про проблеми едиції творів української літератури, а й про перешкоди для аналізу авторської мови через редакторське втручання. О. Гриценко висловив припущення, що наведене речення — це «вигуки тодішніх "наперсточників" чи майстрів інших "неаристократичних" азартних ігор» [Нариси : 553]. У кожному разі російська за походженням лексема *руб* (Н. в. одн.) засвідчена в українському узусі XX ст.

[5] Проблему визначення параметрів рівня застарілості фраземіки й паремій залишаємо поза нашою увагою, оскільки це питання досить широке й виходить за межі нашої теми.

Перетворення лексем на фраземні елементи відбувається спочатку через розширення семантики слова, а потім через його звуження. Це можна продемонструвати на прикладі утворення фразем з компонентом *шаг*. Спочатку *шагом* називали монету вартістю *три гроші* (*трояки*). Пізніше українці *шагом* називали *гріш* (колишню російську *деньгу*), що становив *пів копійки* (НС : 138). Зрештою для простеження входження такої лексеми до складу фразем у ролі компонентів конкретна вартість грошової одиниці не має особливого значення, тут важить лише загальна семантика: чи ця номінація позначає ʻбагато’ або ʻмало’ грошей у певний історичний період. Пізніше відбулося розширення семантики — *шагом* стали позначати взагалі малу кількість грошей. При цьому треба мати на увазі, що монети з написом *шаг* ніколи не перебували в обігу. *Шаг* первісно — це номінація монет, карбованих поза межами України, а також міра грошової лічби (монетно-лічильне найменування).

Одиниці *шаг* і *копійка* в багатьох контекстах виступають як синоніми, проте не завжди. Звісно, тут розглядаємо похідні значення, а не первинні, пов’язані з позначенням конкретних денотатів (монет) у певний історичний період. Ці семи пізніше нашарувалися на основне значення внаслідок розширення семантики. У формі однини *шаг* позначає найменшу грошову суму, а *копійка* — узагалі гроші, пор.: «— Віддала дочку заміж, оженила сина, батька поховала — та ніде *й шага* не позичала» (Любов Яновська), «Кожум’яка, здавши синам ремество, не малу *копійку* має» (Ганна Барвінок) (СУМ, 4 : 282; СУМ, 11 : 395). Натомість словоформа множини *копійки́* цілком відповідає змісту іменника *шаг* у наведеному контексті. Пор. приклад із сучасного узусу: *заробити копійку* ʻзаробити грошей’.

У сучасній українській літературній мові функціонує близько трьох десятків фразем (або їхніх варіантів, у нашому випадку нерелевантне розрізнення основних і варіантних одиниць) з елементом *шаг*: *шаг ціна́ в база́рний день*; *ані́* (*і*) *залі́зного шага́*; *ані́* (*і*) *ла́маного шага́*; *ані́* (*і*) *щерба́того шага́*; *в кише́ні ані́ шага́*; *обде́рти до ни́тки*, *до шага́* тощо. Більшість із проаналізованих фразем з компонентом *шаг* можна розглядати як варіанти (або основні форми одиниць — залежно від вихідного пункту розгляду походження фразем) до зворотів з компонентами *гріш*, *копійка* та *шеляг*. Наприклад, фразема *шаг ціна́ в база́рний день* має таке саме значення, що й вислів *гріш ціна́ в база́рний день* і *копі́йка ціна́ в база́рний день* — ʻхто-небудь або що-небудь нічого не варті, нічого не значать’ (СФУМ : 758). Зворот *не варт п’ятака́ в база́рний день* взаємозамінюваний з одиницями *не варт шага́ в база́рний день*, *не варт ше́ляга в база́рний день*, *не варт і копі́йки в база́рний день* і т. ін. На підставі цих та інших свідчень фраземіки можна зробити однозначний висновок, що номінація *шаг* давно ввійшла до фраземного фонду української мови. Усі одиниці з цим компонентом у чинних фразеографічних кодексах не марковані як застарілі, а отже, належать до сучасної фраземної норми української мови. Проте навряд чи можна їх уважати високочастотними зворотами.

2. Уживання номінації *шаг*

Про першу фіксацію назви *шаг* в українській мові ми не маємо певних відомостей, оскільки вітчизняна лінгвістика ще не створила корпусу давньоукраїнської та староукраїнської мов, що давав би змогу неспростовно документально засвідчувати появу якоїсь лексеми в писемній практиці. Утім, про час появи номінації *шаг* у новій українській літературній мові ми знаємо

достеменно, адже вперше цю назву засвідчено в «Енеїді» І. Котляревського (цитовано за виданням 1842 р.): «Подяковав старую суку // Еней за добрую науку, // *Шагів з дванадцять* в руку дав» (Іван Котляревський); «Но у троянського народу // *За шаг* алтина не проси: // Хто москаля об'їхав зроду? // А займеш — ноги унеси» (там само). Лексему *шаг* (або як компонент у фраземі) уживано в текстах багатьох письменників і перекладачів XIX–XX ст., як-от у Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Лесі Українки, С. Васильченка, М. Старицького, М. Кропивницького, Б. Лепкого, В. Підмогильного, Л. Старицької-Черняхівської, М. Лукаша, Р. Андріяшика, Ю. Мушкетика та ін.:

> «Я два *шаги*, два *шаги* // Пропила, // за копійку дудника // Найняла» (Тарас Шевченко); «О, тяжким ми гріхом, миле браттє, в чомусь провинили <…> // Чи не тим, що попу на молебень *шагом скуповали*, // А в шинку й таляра, *мов шага*, на медах пропивали?» (Пантелеймон Куліш); «Тут йому треба було двір промітати, носити дрова з сіней до хати, побігти до сусіди ввечері спитати, коли буде мученика Лаврентія — у середу чи у четвер, бо хазяйка прибиралася на іменини до Лаврентія-шевця <…> або побігти на торг купить *за шага* голок, коли хазяйка зломила голку <…>» (Марко Вовчок); «Батьки в поповичів народ все скупенький, що душать копійчину; та правду сказать, таки нізвідкіль їм сипати грішми — то школи й на папір частенько *не має шага*, і в хазяйки зазичається, а про ласощі і думать не гадай» (Анатолій Свидницький); «— Ану, панове, по шажку! — й підставив кашкет. І посипались гроші, та *не шагами*, а гривнями; другий і злотого викинув, і чвертку, а Антосьо півкарбованцем брязнув» (там само); «— Якби мені трапилось хоч таке місце, як оце вам, то я ще й богові подякувала б, — сказала Галецька. — Я вже прожила й проїла усе *до останнього шага*, що мала» (Іван Нечуй-Левицький); «Опинився Шавкун серед великого города *без шага грошей*, без знайомих людей, без веселих товаришів, котрі тепер його цуралися, з одною бідою — "вовчим білетом" в кишені...» (Панас Мирний); «Ти думаєш, що як я перекупка, то мене можна й зневажати? Я *на шаг обдурю*, а на карбованця вам, сибірним, правди скажу!» (Михайло Старицький); «Довго провештався, аж доки не захотів їсти, і якраз біля шинку знайшов *шага*» (Марко Кропивницький); «Нехай би й так! А я ж *обдерти* дався // до нитки, *до шага*, — і що ж я мав?» (Леся Українка); «А він став, та й каже: — Оце хоч бийте, хоч лайте, а грошей *не приніс ні шага*!» (Степан Васильченко); «Програв я, а коли стали моє недвижиме добро оцінювати, так двір пішов за десять рублів, а морг землі *за п'ятдесят шагів*»[6] (Богдан Лепкий); «— Лишіть уже поетам вправлятись на загальних думках та лірициі. *Шаг ціна* тому прозаїкові, що не знає людей» (Валер'ян Підмогильний); «Корови були вичищені, напоєні й нагодовані, води наношено <…> — все свідчило, отже, за цілковитий порядок, ніщо не зраджувало жодних змін, і *загублений шаг* позначився б тут більше, ніж втрачений спокій юнака» (там само); «Дибич *трусився* над своєю не по правді збитою славою, *як скнар над вистарцьованими шагами*» (Людмила Старицька-Черняхівська); «Знайшов двадцять карбованців. І тільки, а більше, скільки не шарив, *ні шага*...» (Іван Багряний); «Потім корчмар спитався в Дон Кіхота, чи має

[6] У Генеральному регіонально анотованому корпусі української мови наведена цитата спотворена (станом на 06.11.2024): замість *за п'ятдесят шагів* у реченні подано *за п'ятдесят кроків*, що позбавляє текст будь-якого змісту. Зрозуміло, що це сталося через автоматичний переклад, оскільки машина кваліфікувала українське слово *шаг* як російське *шаг* 'крок' і переклала його українським відповідником. Це ще раз робить очевидною не лише проблему едиції літературних творів, а й якості лінгвістичних корпусів української мови та вимагає від дослідників здійснювати ретельну верифікацію джерел.

він гроші; той одказав, що *не має ні шага*[7], бо ніде в книгах не читав, аби мандровані рицарі носили при собі побрязкачі» (Микола Лукаш, пер. з тв. М. Сервантеса); «Вона народилась і вмре господинею, знаючи собі ціну, не здешевивши ніде *ні на шага*» (Роман Андріяшик); «Зненацька він зупинився, нагнувся й підняв *монету в п'ять шагів*, підкинув її на долоні: — Ось бачиш, й прикмета на добру справу. Гріш знайшов» (Юрій Мушкетик)[8].

Показово, що назва *шаг* досить часто вживана в багатьох письменників-наддніпрянців, скажімо, у Г. Квітки-Основ'яненка (слобожанця) засвідчено близько десятка таких слововживань:

«Нехай чита, коли зуміє; а вже вона недурно аж *чотири шаги* заплатила пану Симейону за тую рихтму, як він її взива!» (Григорій Квітка-Основ'яненко. Повісті та оповідання, драматичні твори. Київ, 1982, с. 201); «*За шаг* пішов салдат докладати, що такому і такому рештанту прийшли подати сорочечку та паляничку» (там само, с. 242); «Як пришивали боярам до шапок квітки, то усі клали *по шагу*, хто-хто два, та й лакей з панського двора і той *п'ять шагів* положив, що усі здивувались, а Василь усе вижидав та усе в кишені довбавсь; а далі витяг капшучок, а там таки дещо бряжчало, засунув пальці, достав та й положив на викуп шапки, за квітку, цілісінький гривеник!..» (там само, с. 48).

Якщо в Г. Квітки-Основ'яненка номінація *шаг* уживана найчастіше в ролі лексеми, то в Івана Багряного *шаг* засвідчений як складник фраземи:

«Озирнувся — за туманом нічого не видно. Тоді він, скільки духу, чкурнув ліворуч! У чийсь двір! У садок… І *канув* у тумані, *як шаг у воді*» (Іван Багряний. Людина біжить над прірвою. Київ, 1992, с. 213); «Почалася для Андрія смуга, якої не можна назвати ніяким іменем, до якої не можна добрати ніякої назви. "Кошмар"? — це російське слово прекрасне, але — слабе. Маячіння? Пекло? — але біблійне пекло існувало тільки теоретично, всі це знають, лише роблять лукавий вигляд, що вірять в нього, а саме слово від безперервного вживання і без наочного й реального спізнання суті того, що воно прикриває, *стерлося*, *як мідяний шаг*, і стало блідим і звичайним прозаїзмом, обивательським брязкальцем» (Іван Багряний. Сад гетсиманський. Б. м. [Новий Ульм], 1950, с. 240).

Як бачимо, в текстах другої третини XX ст. *шаг* уже здебільшого вживаний у ролі складника фраземи, натомість у творах XIX ст. ця назва досить часто засвідчена у функції лексеми. Потребує додаткової верифікації припущення (досить обґрунтоване), що центром поширення лексеми *шаг* первісно

---

[7] М. Лукаш побудував свій переклад «Дон Кіхота» М. Сервантеса, спираючись на стратегію доместикації. У поданому прикладі за допомогою фраземного еквівалента *не ма́ти ні шага́* відтворено іспанську фразу *no traer blanca* 'не приносити бланки', у якій назва *blanca* позначає старовинну іспанську монету малої вартості [докладніше див.: Цимбалюк : 48–52].

[8] Наведена цитата з твору Ю. Мушкетика, очевидно, містить анахронізм. У приступних джерелах не вдалося виявити опису монети вартістю дві з половиною копійки (російського карбування) або п'ятнадцять грошів (польського карбування) (еквівалент п'ятьом шагам у зображуваний історичний період). П'ять шагів — це дві з половиною копійки (п'ять трояків = п'ятнадцять грошів). Отже, герой твору мав би підняти або одну монету вартістю дві копійки та ще одну — вартістю половину копійки, або п'ять монет, кожна з яких мала вартість три гроші. Зрозуміло, що для художнього твору така деталізація необов'язкова. У повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» один із персонажів «*п'ять шагів* положив», але тут ідеться про загальну вартість грошей, а не про одну монету вартістю п'ять шагів.

була саме Наддніпрянщина. Доказом цього слугує живе народне мовлення. Ще наприкінці XX ст. на Київщині носії української мови, народжені в 1920-х – 1930-х рр., активно використовували фраземи зі складником *шаг*. «*Ша́га мі́дного* ніхто́ не дав», — досить часто можна було виявити в усному узусі автохтонів Наддніпрянщини[9]. Щоправда, з вуст носіїв, народжених після Другої світової війни, такого фразеовживання не вдалося почути.

3. Походження номінації *шаг*

Етимологія лексеми *шаг* привертала увагу багатьох лінгвістів. Одностайності в поглядах на походження цього слова немає, а проте більшість дослідників прийняли підхід, що його закріпив відомий етимолог М. Фасмер (1886–1962) у своєму «Етимологічному словникові російської мови» (1950–1958), у якому багато українського матеріалу. Такий погляд прийнятий і в сучасній українській етимологічній науці. За академічним «Етимологічним словником української мови», слово *шаг* утворилося на основі нині втраченого в сучасній мові іменника **сяг* ‘крок’, що походить від дієслова *сягати*. Форма *шаг* виникла внаслідок дистантної асиміляції в зменшеній формі слова: *шажо́к* < **сяжо́к* з наступним узагальненням новішої форми. На думку Ф. Славського, у такому етимологічному ланцюжкові перебуває й слово *са́же́нь* (Фасмер; ЕСУМ, 4 : 366). Незрозуміло, чому етимологи не згадували у своїх доказах зафіксованого в «Малорусько-німецькому словареві» Є. Желехівського та С. Недільського (1886) слова *сяг*, що подане з німецьким відповідником das Klafter, який сучасною мовою перекладаємо як *сажень* (СЖ II : 942). До речі, у названому словникові *шаг* перекладено німецьким «Art Münze = 2 Kopeken; 2) übrhpt eine kleine Münze, Heller» (СЖ II : 1082), тобто «різновид монети = дві копійки; 2) узагалі будь-яка мала (за номіналом) монета, хелер».

На думку В. В. Безпалька, назва *шаг* походить від найменування *шагі* (або *падишагі*), яким начебто позначали срібні монети правителів азійських країн. Дослідник обґрунтовує думку, що номінація прийшла на українські землі з Османської імперії, куди свого часу потрапила з Ірану (Персії)[10]. Це

[9] Записано 1997 р. в с. Чорногородка Бишівської громади Фастівського району Київської області від Олександри Левченко, народженої в першій третині XX ст. На питання інтерв’юера «Що таке шаг?» діалектоносії зазвичай відповідали: «Це такі колись були гроші». Ольга Войтенко, 1940 р. н., уродженка названого села, під час опитування 2024 р. могла згадати номінацію тільки у складі фраземи *шага ніхто не дав*. Тетяна Степаненко, 1938 р. н., уродженка с. Вовчок Кіптівської громади Чернігівського району Чернігівської області, повідомила: «Це колись воно шаг був. Моя бабушка покойненька розказувала, шо колись то був шаг. Як вона ще в дітстві була. Так її… А вона росла… Батько був, а мати рідна померла, то вона при мачусі жила, о. Так казала кріпко, кріпко було важко, вона в школу… Що вона тоді ходила? Вона в школу не ходила. Таке життя було». Інтерв’юер: «А що вона про шаг саме казала?» Т. Степаненко: «Шо це такиє гроші. Вона споминала й каже такиє гроші, ну це вже як трошки в школу ходила, а тоді ж якиє гроші були? Тоді ж то п’ять копійок. Ага в кіно, це в кіно треба бігти. Дак десь треба збирать чи нести, шоб було по п’ять копійок. Вона мені розказувала» (подано відповідно до принципів практичної транскрипції; запис 01.11.2024). Така інформація від діалектоносіїв, незважаючи на нашарування в ній відомостей про різні за хронологією реалії, анахронізм, змішування, сплутування та ін., свідчить про живу народну пам’ять про найменування *шаг* і в першій третині XXI ст.

[10] Висновок ґрунтується на доповіді В. В. Безпалька «Шаги — походження українського монетно-лічильного найменування та особливості функціонування в 17–20 ст.», виголошеній 16 вересня 2024 р. на І міжнародній щорічній конференції «Money & Banking: гроші та банки в історії Європи». Тези конференції в друці.

припущення поки що не верифіковане за допомогою етимологічних методів і потребує ретельної перевірки, зокрема на матеріалі слов'янських, тюркських та іранських мов. Складно прийняти думку, що в дослідженнях відомого нумізмата-сходознавця Р. Фасмера (1888–1938), рідного брата лінгвіста М. Фасмера, не було інформації, яка дала б змогу по-іншому витлумачити походження номінації грошової одиниці *шаг*, ніж це подано в згаданому «Етимологічному словникові російської мови».

Узагалі інформація про *шаг* у сучасних словниках та енциклопедіях досить скупа. Проте, безперечно, немає жодних підстав зближувати *шаг* і *шеляг* (*шилінг*), як це свого часу робив І. Свєнціцький [Гнатишак : 130]. Розв'язати певну проблемну етимологію можна лише на підставі міждисциплінарних досліджень, адже не може бути «лінгвістичної» або «історичної» версії походження слова. Принцип етимологізування має обов'язково враховувати закони етимології.

У кожному разі недоречно асоціювати українську лексему *шаг* з російським словом *шаг* 'крок'. Ці два слова, якщо спиратися на академічну етимологію, виникли в різних мовах незалежно одне від одного. Українське слово *шаг* [шаг] та російське *шаг* [шак] — міжмовні пароніми, бо вони звучать приблизно однаково, але не ідентично, бо кінцевий приголосний у порівнюваних словах різної природи: в українській — це фарингальний [г], а в російській — задньоязиковий [к]. Тільки на письмі обидва слова мають ідентичну форму, оскільки українська та російська мови використовують кириличну графіку з різною звуковою вартістю графем. Міжмовна паронімія не може бути причиною для кваліфікації слова як запозиченого. Привертає увагу той факт, що в «Тлумачному словникові живої великоросійської мови» В. Даля (1882), у якому наведено чимало українізмів і білорусизмів, вокабулу *шаг* супроводять ремарки *півд.*, *зах.* (рос. *южн.*, *зап.*), тобто ця одиниця кваліфікована як українська й білоруська (Даль : 618). У сучасних білоруських словниках елемент *шаг* 'грошова одиниця; монетно-лічильна одиниця' не лексикографований і не фразеографований. Тільки в «Словникові білоруської мови» І. Носовича (1870) виявлено вокабулу *шаг*, *шажóк*, *шагъ*, у якій відповідником до білоруського слова подано рос. *грошъ*, *грошик*. У ролі екземпліфікації виступають два речення: «*И шага не стоитъ* твоя работа. *По шажку* тольки нищему даюць!» (Насовіч). Немає лексеми з розгляданим значенням у найбільшому «Тлумачному словникові білоруської мови» (т. 5, кн. 2; 1984), найповніший фразеографічний кодекс білоруської мови — «Фразеологічний словник білоруської мови» І. Я. Лепешева (2008) — також не подає фразем з цим складником. Очевидно, що одиниця *шаг* була відома в білоруському етнолінгвальному просторі ще з доби Великого князівства Литовського, але не закріпилася в новій білоруській літературній мові через низку причин, серед яких на першому місці — невелика частотність використання аналізованої назви в попередню епоху мовного розвитку. І. Котляревський у своєму українсько-російському словникові, доданому до «Енеїди», перекладає *шагъ* за допомогою одиниці *грошъ* (Иван Котляревский. Словарь малороссийских слов, содержащихся в Энеиде, с русским переводом. Вергилиева Энеида, на малороссийский язык переложенная. Харьков, 1842, с. 31), що свідчить про незрозумілість для росіян українського найменування.

З-поміж усіх східнослов'янських мов тільки в українській елемент *шаг* став частиною літературної норми й має досить розгалужені епідигматичні зв'язки. Це додаткове свідчення того, що епіцентром поширення розгляданої одиниці була саме Україна.

4. Актуалізація та реінтерпретація назви *шаг*

Під час Української революції 1917–1921 рр. саме М. Грушевський наполіг, щоб грошова система держави використовувала номінації, які спиралися б на історичну традицію [Грушевський : 340]. Напевно, уперше назва *шаг* як позначення розмінної монети незалежної держави згадана в тексті «Тимчасового закону про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки» від 19 грудня 1917 р. Трохи згодом — 31 грудня 1917 р. (13 січня 1918 р.) — М. Грушевський надрукував статтю «Про монетну українську одиницю», у якій обґрунтовував потребу назвати півкарбованця гривнею, що мала поділятися на сто шагів. Учений писав:

> «Коли кому-небудь се (назва гривня. — *О. С.*) здасться ненаручним з огляду на російський "гривенник", то я не вважав би се аргументом. Багато наших старих державних термінів, попавши в московський обихід, вернулися потім в Україну в зміненім значінні, але я не вважав би се за причину, щоб їх відкидати і не вживати у себе, чи в їх історичнім, чи в дещо зміненім значінні. А наша стара гривня за свою тисячолітню історію перебула вже такі зміни, що для неї нічого не значить, коли ми, привертаючи її до старої почесної ролі — монетної одиниці, назвемо нею срібного півкарбованця» [там само : 101].

І хоч у статті немає якоїсь аргументації на користь використання аналізованої назви розмінної монети, гадаємо, наведений аргумент обстоювання потреби повернення давньої номінації *гривня*, закоріненої в українську історичну традицію, використали й для повернення найменування *шаг*. Крім того, для доби М. Грушевського назва *шаг* була не лише відголосом історичних документів, а живомовним фактом, на відміну від номінації *гривня*, яка актуалізована на базі історичних писемних джерел. 1 березня 1918 р. Мала Рада в Житомирі ухвалила «Закон про грошову одиницю, биття монети та друк кредитових державних білетів», згідно з яким основною грошовою одиницею затверджено гривню, що «ділиться на 100 шагів» (УЦР, 2 : 171). Нам невідомий хід тогочасної дискусії серед українського проводу щодо вибору номінації для розмінної монети, але можна цілком обґрунтовано припустити, що визначальною в цьому процесі була живомовна практика, у якій і лексема, і фраземний компонент *шаг* не були рідкісними. У приступних документах Української Центральної Ради (далі — УЦР) ніде не виявлено обмірковувань назви *копійка* для найменування розмінної монети національних грошей. У двотомному виданні документів і матеріалів УЦР складник *копійка* засвідчено тільки у двох фраземах: «Щоб завести прогресивно-подоходний налог, треба багато часу. В Росії його заведено ще 1916 р., але досі по ньому не прийнято *ні одної копійки*» (УЦР, 1 : 136); «<…> народні комісари за весь час не прислали на Україну *ні копійки грошей* <…>» (там само : 579).

Відтворення назви *шаг* в інших мовах, а також опис відповідної реалії в зарубіжній нумізматичній літературі потребує окремого дослідження. Певна річ, у латинськографічних мовах український фарингальний [г] треба передавати через латинську літеру h: англ. *shah*, нім. *Schah*, ісп. *shah*, іт. *shah*. У разі прийняття номінації *шаг* для сучасної розмінної української монети

в багатьох мовах утворяться омонімічні пари. Наприклад, у німецькій мові нині іменник *Schah* лексикографований тільки як титул монарха в східних країнах та особа, що має цей титул. Чи відтворено в англійській, італійській, іспанській, німецькій академічній боністиці назву українських паперових шагів часів УНР поки що встановити не вдалося[11]. Інтернетні джерела подають досить скупу інформацію.

Вітчизняному регуляторові треба вже замислитися над скороченням, яким доречно позначати цю назву. За «Словником скорочень в українській мові» (1988), позначенням *ш.* передавали найменування *шилінг* (пізніше в скороченнях назв валют відмовилися від використання крапки). У більшості сучасних нормативних документів скорочення *грн* подають без крапки (лишаємо без коментування причину такої практики), було б нелогічно, щоб *шаг* скорочували з крапкою, а *гривню* — без. У згаданому словникові, крім того, скорочення *ш.* може позначати широту (географічне поняття) та шосе (Сл. ск. : 502). Скорочення назви *шаг* за допомогою однієї літери *ш* наразі незвичне для української писемної практики.

5. Акцентуація назви *шаг* у новій українській літературній мові

У переважній більшості лексикографічних джерел іменник *шаг* (і як компонент фразем у фразеографічних кодексах) має флективну акцентуацію у формах непрямих відмінків (крім кличного):

> *шага́* (Грінч., 4 : 481); *шага́* (Нік. : 846); *шага́* (Дорош. : 37); *шага́* (РУСК I); «*полу́шка — півшага́, дрібна́ мі́дяна рос. моне́та ва́ртістю ½ коп. і ¼ коп.*)» (РУСК II); *шага́* (*шеляг*)[12] (УЛВН); *шага́* (*ше́ляг*) (Погр. 1964 : 624); *шага́* (ФСУМ 2 : 961); *шага́* (*гріш*) (Голов. 1995 : 185); *шага́* (*гріш*) (Голов. 2003 : 308); «*шаг, -га́, мн. шаги́, шагі́в* [*шаг'і́ў*] (*шеляг*)» (Погр. 1984 : 613); «*шага́, м.* (*на*) *шагу́, мн. шаги́, шаг'і́ў* (*монета*)» (ОСУМ : 868); *шага́* (СФУМ : 774); *шага́* (*гроші*) (ОС 2009 : 984); *шага́* (РУС).

Її варто визнати єдиною нормативною, хоч у поодиноких словниках виявлено й кореневе наголошення в непрямих відмінках:

> *ша́га* (ОС 1976 : 835); *ша́га* (Голов. 2001 : 126); *півша́га* (*~ше́ляга*) (= рос. *полушка*) рівнобіжно з «*нема́[є] [а]ні́ шага́* (*гроша́, копі́йки*); <...> *за мо́рем бичо́к три шага́, та перевіз дороги́й*» (РУСЖ : 851) та «*бря́знути оста́нньою копі́йкою* (*оста́ннім гро́шем, ша́гом*)» (там само : 1036); «*хто шага́ не береже́, той не варт і копі́йки*» (там само : 1053); «*ша́га* (*гроша́ ла́маного, ше́ляга*) *не ва́рт[ий] хто* (*не ва́рте*) *що*» (там само : 1334).

Кореневу акцентуацію іменника *шаг* у формах непрямих відмінків (крім кличного) варто кваліфікувати як відхилення від літературної норми, започаткованої «Словником української мови» за ред. Б. Грінченка (1907–1909), і пояснювати сплутуванням різних акцентних типів іменників у рідковживаній номінації та недоглядами укладачів. Навіть у межах одного кодексу, наприклад, у «Російсько-українському словникові» за ред. В. В. Жайворонка

[11] Автор статті щиро дякує В. В. Задорожному за цінні консультації з наголошування іменників в українській мові, а М. О. Скопненкові та Дж. Варіні (Італія) за допомогу в пошуках відтворення української номінації *шаг* в англійськомовних, німецькомовних, іспанськомовних та італійськомовних джерелах.

[12] Тут і далі в прикладах з лексикографічних кодексів у дужках подано семантичні ремарки у формі, наявній у цитованих джерелах.

можна виявити й кореневе, і флексійне наголошення (не варіантне!) у різних словникових статтях. У цьому ж джерелі форму *три шага́* можна пояснити тільки російським інтерференційним впливом. Неподання в деяких статтях «Російсько-українського словника» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова (1924–1933) відмінкових закінчень іменника *шаг* ускладнює визначення типу наголошення, як-от у вокабулах *грош*; *грошеви́к*, *гро́шик*: «*шаг*, *ше́ляг*», «*шаг*, *шажо́к* (*р. -жка́*)» (РУСК III : 192). Проте в інших словникових статтях кодексу засвідчено флективне наголошення слова: «*монета в пол* [*копей*]*~ки шаг* (*-га́*), *шажо́к* (*-жка́*)» (РУСК IV : 317). Кореневе наголошення одиниці *шаг* у непрямих відмінках (крім кличного) могло виникнути також і під діалектним впливом. Під час опитування восени 2024 р. носії української мови, для яких номінація *шаг* — ʻгрошова одиниця; монетно-лічильна одиниця' — раніше не була відома, повідомляли, що використовують кореневе наголошення в цьому слові в непрямих відмінках, бо хочуть так диференціювати українську назву та російський паронім *шаг* ʻкрок'.

Отже, лексему *шаг* (як і відповідний фраземний складник) у літературній мові наголошуємо за акцентним типом іменника *віл*, який так само має рухомий наголос у різних відмінкових формах (див. табл. 1).

Таблиця 1

Наголошування іменника *шаг*

Відмінок	**Однина**		**Множина**	
Називний	*шаг*	*віл*	*шаги́*	*воли́*
Родовий	*шага́*	*вола́*	*шагі́в*	*волі́в*
Давальний	*шагу́ві*, *шагу́*	*волу́ві*, *волу́*	*шага́м*	*вола́м*
Знахідний	*шага́*, *шаг*	*вола́*	*шагі́в*, *шаги́*	*волі́в*, *воли́*
Орудний	*шаго́м*	*воло́м*	*шага́ми*	*вола́ми*
Місцевий	(*на*) *шагу́ві*, *шагу́*, *шазі́* (непродуктивна форма)	(*на*) *волу́ві*, *волу́*, *волі́*	(*на*) *шага́х*	(*на*) *вола́х*
Кличний	*ша́гу*, *ша́же* (непродуктивна форма)	*во́ле*	*шаги́*	*воли́*

Іменник *шаг* у поєднанні з числівниками *два*, *три*, *чотири* набуває форми називного множини та зберігає флективну акцентуацію в усіх відмінкових словоформах.

Таблиця 2

Наголошування іменника *шаг* у поєднанні з числівниками

Відмінок	**Форми**	
Називний	*два* (*три*, *чоти́ри*) *шаги́*	*два* (*три*, *чоти́ри*) *воли́*
Родовий	*двох* (*трьох*, *чотирьо́х*) *шагі́в*	*двох* (*трьох*, *чотирьо́х*) *волі́в*
Давальний	*двом* (*трьом*, *чотирьо́м*) *шага́м*	*двом* (*трьом*, *чотирьо́м*) *вола́м*
Знахідний	*два* (*три*, *чоти́ри*) *шаги́*[13]	*два* (*три*, *чоти́ри*) *воли́* і *двох* (*трьох*, *чотирьо́х*) *волі́в*
Орудний	*двома́* (*трьо́ма*, *чотирма́*) *шага́ми*	*двома́* (*трьома́*, *чотирма́*) *вола́ми*
Місцевий	(*на*) *двох* (*трьох*, *чотирьо́х*) *шага́х*	(*на*) *двох* (*трьох*, *чотирьо́х*) *вола́х*
Кличний	*два* (*три*, *чоти́ри*) *шаги́*	*два* (*три*, *чоти́ри*) *воли́*

[13] *Ко́штує два шаги́*, але: *не ко́штує й двох шагі́в*.

6. Висновки

На окремий коментар заслуговує похідний прикметник *шаговúй*, який має кілька значень: ‘1. Вартістю один шаг (про монету); 2. Який має вартість одного шага; 3. Дешевий, недорогий; малоцінний’. Можна сподіватися, що розвиток додаткових значень і сполучуваності цього слова відбудеться після його потужної актуалізації в щоденній практиці носіїв української мови.

М. Грушевський писав у згаданій статті:

> «Іншої грошевої одиниці у нас не було, крім гривні — їй годиться бути нашою монетною одиницею. Була вона одиницею за нашої старої держави — нехай буде і за нової. Злетіла вона була з фунта та півфунта срібла до трьох копійок міддю, вартості фунта хліба, зможе й піднятися до вартості півкарбованця. <…> Нічого, розбиралися люди. Розберуться й тепер дуже скоро і не помішають московського гривенника з українською гривнею. Люди розбираються в грошах дуже скоро» [Грушевський : 104].

Висуваючи ідею актуалізації найменування *шаг*, також доречно використати цю аргументацію, оскільки розглядана номінація давня в українській мові (незважаючи на неоднозначне трактування походження назви) та має за собою велику традицію вживання, епідигматично потужна. Це невелике слово здатне не лише привернути увагу до вітчизняної історії та лінгвокультури, а й розширити вплив української мови на інші мови світу через потребу адаптувати українські назви до чужомовних структур. Крім того, повернення української традиції найменування розмінної монети буде ще одним виявом деколонізації, на яку в суспільстві існує потужний запит. Наявність номінації *копійка*, запозиченої з російської мови, для сотої фракції сучасної гривні — це приклад роздвоєння культури, змішування колоніального та автохтонного, вияв браку цілісності й неповноти номінативної системи.

ЛІТЕРАТУРА

Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Академія, 2011. 304 с.

Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. Клівленд : Український музей-архів, 1974. 356 с.

Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / ред. кол.: П. Сохань, Я. Дашкевич та ін. Львів : Світ, 2007. Т. 4. Кн. 1. 432 с.

Ділі Дж. Основи семіотики / пер. з англ. та наук. ред. А. Карась. Львів : Арсенал, 2000. 232 с.

Карась А. Єдність культури і природи з погляду семіотики (Передмова до українського видання). *Ділі Дж. Основи семіотики* / пер. з англ. та наук. ред. А. Карась. Львів : Арсенал, 2000. С. 7–14.

Охріменко Т. В. Запозичене освоєне та власне слов’янське в лексиці грошових найменувань. *Зап. з укр. мовознавства*. 2019. № 1 (26). С. 77–85.

Цимбалюк Т. В. Мова перекладу Миколи Лукаша : Фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Сааведри «Дон Кіхот». Київ : Довіра, 1996. 238 с.

ДЖЕРЕЛА

Відновлення... Відновлення історичної справедливості: Національний банк ініціює зміну назви монети «копійка» на «шаг». URL: https://bit.ly/4fBURs4 (дата звернення: 06.11.2024).

Голов. 1995 Головащук С. І. Складні випадки наголошення : словник-довідник. Київ : Либідь, 1995. 191 с.

Голов. 2001	Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень. Київ : Наук. думка, 2001. 637 с.
Голов. 2003	Головащук С. І. Словник наголосів. Київ : Наук. думка, 2003. 320 с.
Грінч.	Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1908. Т. 2. 573 с.; 1909. Т. 4. 563 с.
Даль	Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Санкт-Петербург, 1882. Т. 4. 683 с.
Дорош.	Дорошенко М., Станіславський М., Страшкевич В. Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія / репринт. вид. 1930 р. Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2018. 248 с.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови / ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1982. Т. 1. 631 с.; 2003. Т. 4. 653 с.
Нариси	Нариси української популярної культури / за ред. О. Гриценка. Київ, 1998. 760 с.
Насовіч	Насовіч І. Слоўнік беларускай мовы. URL: https://belarus.github.io/Slouniki-Nasovic/index.html (дата звернення: 02.11.2024).
НБУ ОК	Національний банк України. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют на дату 02.11.2024. URL: https://bit.ly/3O1b4LP (дата звернення: 02.11.2024).
Нік.	Ніковський А. Українсько-російський словник / репринт. вид. 1926 р. Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2018. 864 с.
НС	Зварич В. В. Нумізматичний словник. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1972. 147 с.
ОС 1976	Орфографічний словник української мови / укл. : С. І. Головащук та ін. Київ : Наук. думка, 1976. 856 с.
ОС 2009	Орфографічний словник української мови / за ред. В. Г. Скляренка. Київ : Довіра, 2009. 1011 с.
ОСУМ	Орфоепічний словник української мови : у 2 т. / уклад.: М. М. Пещак та ін. Київ : Довіра, 2003. Т. 2. 918 с.
Погр. 1964	Погрібний М. І. Словник наголосів української літературної мови. Київ : Рад. шк., 1964. 639 с.
Погр. 1984	Погрібний М. І. Орфоепічний словник. Київ : Рад. шк., 1984. 629 с.
РУС 1	Російсько-український словник : у 4 т. / І. С. Гнатюк та ін. Київ : Знання, 2011. Т. 1. 992 с.
РУСЖ	Російсько-український словник / за ред. В. В. Жайворонка. Київ : Абрис, 2003. 1024 с.
РУСК І	Російсько-український словник / за ред. А. Кримського. URL: https://r2u.org.ua/s?w=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D0%BA%D0%B8&scope=all&dicts=all&highlight=on (дата звернення: 02.11.2024).
РУСК ІІ	Російсько-український словник / за ред. А. Кримського. URL: https://r2u.org.ua/s?w=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B0&scope=all&dicts=all&highlight=on (дата звернення: 02.11.2024).
РУСК ІІІ	Російсько-український словник : у 4 т. / за ред. А. Кримського; репринт з вид. 1924 р. Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2016. Т. 1. 290 с.
РУСК ІV	Російсько-український словник : у 4 т. / за ред. А. Кримського; репринт з вид. 1929 р. Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2017. Т. 2. Вип. 1. 392 с.

СЖ I	Желеховський Є. Малоруско-німецький словар. Львів, 1886. Т. 1. 608 с.
СЖ II	Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар. Львів, 1886. Т. 2. 1117 с.
Сл. ск.	Словник скорочень в українській мові / за ред. Л. С. Паламарчука. Київ : Вища шк., 1988. 512 с.
СРНГ	Словарь русских народных говоров. Ленинград : Наука, 1977. Вып. 13. 358 с.
ССУМ	Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / ред. кол. : Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 1. 632 с.; 1978. Т. 2. 591 с.
СУМ	Словник української мови / ред. кол. : І. К. Білодід (голова), А. А. Бурячок та ін. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4. 840 с.; 1980. Т. 11. 699 с.
СУМ-20	Словник української мови online. Т. 1–14. Карбованець. URL: https://bit.ly/3YG1y5A (дата звернення: 04.11.2024).
СФУМ	Словник фразеологізмів української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 2003. 1104 с.
УЛВН	Українська літературна вимова і наголос : словник-довідник. Київ : Наук. думка, 1973. 724 с.
УЦР	Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах / упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ : Наук. думка, 1996. Т. 1. 588 с.; 1997. Т. 2. 422 с.
Фасмер	Фасмер М. Р. Этимологический словарь русского языка. Москва : Прогресс, 1964–1973. URL: https://bit.ly/4eryd5l (дата звернення: 14.09.2024).
ФСУМ	Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. Кн. 2. С. 529–980.
SEJP	Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków : Wydwo Literackie, 2005. URL: https://bit.ly/3B61QL7 (дата звернення: 14.09.2024).

Дата надходження до редакції: 25.09.2024
Дата надходження після доопрацювання: 05.11.2024
Дата затвердження редакцією: 06.11.2024

REFERENCES

Batsevych F. S. (2011). Vstup do linhvistychnoi prahmatyky: pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv: Akademiia. [In Ukrainian].

Hnatyshak M. (1974). Derzhavni hroshi Ukrainy 1917–1920 rokiv. Iliustrovanyi istoryko-ikonohrafichnyi narys. Klivlend: Ukrainskyi muzei-arkhiv. [In Ukrainian].

Hrushevskyi M. S. (2007). Tvory u 50 t. / red. kol.: P. Sokhan, Ya. Dashkevych ta in. T. 4. Kn. I. Lviv: Svit. [In Ukrainian].

Dili Dzh. (2000). Osnovy semiotyky / per. z anhl. ta nauk. red. A. Karas. Lviv: Arsenal. [In Ukrainian].

Karas A. (2000). Yednist kultury i pryrody z pohliadu semiotyky (Peredmova do ukrainskoho vydannia). Dili Dzh. Osnovy semiotyky / per. z anhl. ta nauk. red. A. Karas. Lviv: Arsenal, 7–14. [In Ukrainian].

Okhrimenko T. V. (2019). Zapozychene osvoiene ta vlasne slovianske v leksytsi hroshovykh naimenuvan. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*. № 1 (26), 77–85. [In Ukrainian].

Tsymbaliuk T. V. (1996). Mova perekladu Mykoly Lukasha : Frazeolohiia romanu Mihelia de Servantesa Saavedry «Don Kikhot». Kyiv: Dovira. [In Ukrainian].

SOURCES

Dal’	Dal’ V. (1882). Tolkovyi slovar’ zhyvogo velikorusskogo yazyka. Vol. 4. Saint Petersburg. [In Russian].
Dorosh.	(2018). Doroshenko M., Stanislavskyi M., Strashkevych V. Slovnyk dilovoi movy. Terminolohiia ta frazeolohiia / reprynt. vyd. 1930 r. Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho. [In Ukrainian].
ESUM	Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy. Vol. 1. (1982). O. S. Melnychuk Chief Ed.), I. K. Bilodid et al. (Eds). Vol. IV. (2003). O. S. Melnychuk (Chief Ed.), V. T. Kolomiiets et al. (Eds.). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
Fasmer	Fasmer M. R. (1964–1973). Etimologicheskij slovar’ russkogo yazyka. Moscow: Progress. URL: https://bit.ly/4eryd5l (last accessed: 14.09.2024). [In Russian].
FSUM	Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy. (1993). V. M. Bilonozhenko et al. (Comps.). Book 2. Kyiv: Naukova dumka, 529–980. [In Ukrainian].
Holov. 1995	Holovashchuk S. I. (1995). Skladni vypadky naholoshennia : slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
Holov. 2001	Holovashchuk S. I. (2001). Rosiisko-ukrainskyi slovnyk stalykh slovospoluchen. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
Holov. 2003	Holovashchuk S. I. (2003). Slovnyk naholosiv. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
Hrinch.	Slovar ukrainskoi movy. (1908–1909). B. Hrinchenko (Ed.). Vol. 2. (1908). Vol. 4. (1909). Kyiv. [In Ukrainian].
Narysy	Narysy ukrainskoi populiarnoi kultury. O. Hrytsenko (Ed.). (1998). Kyiv. [In Ukrainian].
Nasovich	Nasovich I. Slounik belaruskai movy. URL: https://belarus.github.io/Slouniki-Nasovic/index.html (last accessed: 02.11.2024). [In Belarusian].
NBU OK	Natsionalnyi bank Ukrainy. Ofitsiinyi kurs hryvni shchodo inozemnykh valiut na datu 02.11.2024. URL: https://bit.ly/3O1b4LP (last accessed: 02.11.2024). [In Ukrainian].
Nik.	Nikovskyi A. (2018). Ukrainsko-rasiiskyi slovnyk (reprint. ed. 1926). Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho. [In Ukrainian].
NS	Zvarych V. V. (1972). Numizmatychnyi slovnyk. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu. [In Ukrainian].
OS 1976	Orfohrafichnyi slovnyk ukrainskoi movy. (1976). S. I. Holovashchuk et al. (Comps.). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
OS 2009	Orfohrafichnyi slovnyk ukrainskoi movy. (2009). V. H. Skliarenko (Ed.). Kyiv: Dovira. [In Ukrainian].
OSUM	Orfoepichnyi slovnyk ukrainskoi movy: in 2 vols. (2003). M. M. Peshchak et al. (Comps.). Vol. 2. Kyiv: Dovira. [In Ukrainian].
Pohr. 1964	Pohribnyi M. I. (1964). Slovnyk naholosiv ukrainskoi literaturnoi movy. Kyiv: Radianska shkola. [In Ukrainian].
Pohr. 1984	Pohribnyi M. I. (1984). Orfoepichnyi slovnyk. Kyiv: Radianska shkola. [In Ukrainian].
RUS 1	Rosiisko-ukrainskyi slovnyk: in 4 vols. (2011). Vol. 1. I. S. Hnatiuk et al. (Comps.). Kyiv: Znannia. [In Ukrainian].
RUSK I	Rosiisko-ukrainskyi slovnyk. A. Krymskyi (Ed.). URL: https://r2u.org.ua/s?w=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D0%BA%D0%B8&scope=all&dicts=all&highlight=on (last accessed: 02.11.2024). [In Ukrainian].

RUSK II — Rosiisko-ukrainskyi slovnyk. A. Krymskyi (Ed.). URL: https://r2u.org.ua/s?w=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B0&scope=all&dicts=all&highlight=on (last accessed: 02.11.2024). [In Ukrainian].

RUSK III — Rosiisko-ukrainskyi slovnyk: in 4 vols. A. Krymskyi (Ed.) (reprint. ed. 1924). Vol. 1. (2016). Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho. [In Ukrainian].

RUSK IV — Rosiisko-ukrainskyi slovnyk: in 4 vols. A. Krymskyi (Ed.) (reprint. ed. 1929). Vol. 2. Iss. 1. (2017). Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho. [In Ukrainian].

RUSZh — Rosiisko-ukrainskyi slovnyk. (2003). V. V. Zhaivoronok (Ed.). Kyiv: Abrys. [In Ukrainian].

SEJP — Boryś W. (2005). Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków: Wydawnictwo Literackie. URL: https://bit.ly/3B61QL7 (last accessed: 14.09.2024).

SFUM — Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy. (2003). V. M. Bilonozhenko et al. (Comps.). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].

Sl. sk. — Slovnyk skorochen v ukrainskii movi. (1988). L. S. Palamarchuk (Ed.). Kyiv: Vyshcha shkola. [In Ukrainian].

SRNG — Slovar' russkih narodnyh govorov. (1977). Iss. 13. Leningrad: Nauka. [In Russian].

SSUM — Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. D. H. Hrynchyshyn, L. L. Humetska, I. M. Kernytskyi (Eds.). Vol. 1. (1977). Vol. 2. (1978). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].

SUM — Slovnyk ukrainskoi movy. Vol. 4. (1973). I. K. Bilodid (Chief), A. A. Buriachok et al. (Eds.). Vol. 11. (1980). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].

SUM-20 — Slovnyk ukrainskoi movy online. Vol. 1–14. Karbovanets. URL: https://bit.ly/3YG1y5A (last accessed: 04.11.2024). [In Ukrainian].

SZh I — Zhelekhovskyi Ye. (1886). Malorusko-nimetskyi slovar. Vol. 1. Lviv. [In Ukrainian].

SZh II — Zhelekhovskyi Ye., Nedilskyi S. (1886). Malorusko-nimetskyi slovar. Vol. 2. Lviv. [In Ukrainian].

ULVN — Ukrainska literaturna vymova i naholos: slovnyk-dovidnyk. (1973). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].

UTsR — Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy: in 2 vols. V. F. Verstiuk (Chief), O. D. Boiko et al. (Comps.). Vol. 1. (1996). Vol. 2. (1997). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].

Vidnovlennia... — Vidnovlennia istorychnoi spravedlyvosti: Natsionalnyi bank initsiiuie zminu nazvy monety «kopiika» na «shah». URL: https://bit.ly/4fBURs4 (last accessed: 06.11.2024). [In Ukrainian].

Received: 25.09.2024
Received in revised form: 05.11.2024
Accepted: 06.11.2024

Oleksandr SKOPNENKO
O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: samarivskyj@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-6814-5041

NOMINATION OF *SHAH* IN THE UKRAINIAN LANGUAGE: UPDATE, REINTERPRETATION, COMBINATION, ETYMOLOGY

The article examines the functioning of the monetary unit *shah* in the Ukrainian language of the new period. The material of artistic, dialect, historical and folklore texts shows that the name *shah* at the beginning of the 19th century denoted a specific coin and later — any small amount of money. It was established that the lexeme *shah* belongs to the old Ukrainian heritage, which has been preserved in the new Ukrainian literary language. Most etymological sources insist on the Ukrainian origin of the studied name. Until the beginning of the 20th century the lexeme *shah* was passivized, but due to its high frequency in the previous period it underwent the process of phraseologisation and became element of many phrases that are actively used in the modern Ukrainian literary language. The nomination *shah* to denote the hundredth part of the hryvnia was first established by the «Law on the monetary unit, minting of coins and printing of state credit bills», which was adopted by the Small Council of the Ukrainian People's Republic on March 1, 1918. After the defeat of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, the name of the *shah* moved to the category of historicism. With the restoration of Ukraine's independence in 1991, a new stage of updating the name *shah* began. During the introduction into circulation of the national monetary unit of the *hryvnia* in 1996 the idea of returning to the nomination *shah* for a Ukrainian exchange coin appeared. However, at that time the hundredth fraction of the *hryvnia* was called a *kopiika* — an old borrowing from the Russian language.

On September 2, 2024 the National Bank of Ukraine initiated the change of the name of the exchange coin, the *kopiika* per *shah.* A new process of updating and reinterpreting the name of the *shah* in the Ukrainian language has begun.

Keywords: Ukrainian language, semantics, nomination, vocabulary, phraseology, codification, numismatics.